

Emfiteutes, arrendataris, parcers i cultivadors amb llicència. La contractació agrària a les planes occidentals catalanes, 1760-1860

Enric Vicedo i Rius
Universitat de Lleida

La Catalunya occidental plana ha estat una zona amb poca densitat demogràfica al llarg dels temps moderns. Les èpoques d'expansió demogràfica i econòmica, amb els processos de colonització —i àdhuc d'intensificació— que les caracteritzen, no signifiquen mai una ocupació gaire àmplia de l'espai.¹ L'existència d'algunes xarxes antigues de rec i la incorporació molt lenta de nous recs incideixen en una àrea molt limitada. La manca d'aigua, les limitacions edafològiques —poc humus dels aridisòls— i la climatologia —pluges minses amb temperatures extremes que es tradueixen a l'hivern amb mínimes absolutes molt baixes i a l'estiu amb una evapotranspiració potencial molt superior a la precipitació— dificulten un aprofitament més extensiu i intensiu del territori.² Fins a l'ampliació de la xarxa de rec amb el Canal d'Urgell i el d'Aragó i Catalunya, o l'aplicació de tecnologies de la revolució agrícola ja en el segle XX, existeix un límit en el total de terres econòmicament viables, límit que té una certa variabilitat en funció del moment històric.

Aquesta realitat que acabem de dibuixar es tradueix en l'existència a la Catalunya occidental de zones cultivades o cultivables força definides. Les terres de pastures són integrades en la xarxa de la transhumància com a mínim des del segle XII i permeten aportar fems a les zones properes. L'expansió agrària del segle XVIII començarà a limitar aquestes terres. Els canvis en la propietat de les pastures, a conseqüència del procés desamortitzador, es traduirà sovint en canvis en l'ús d'aquestes terres.

1. VILAR, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona, 1964-1968, 4 vols. ; LLADONOSA i PUJOL, J. *Història de Lleida*. Tàrraga, 1972, 2 vols. ; VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*. Barcelona, 1991.

2. La documentació històrica consultada reflecteix tota aquesta problemàtica explícitament o implícita. Aquesta realitat s'analitza en síntesis sobre Catalunya o recopilacions de dades que afecten el conjunt de l'estat. SOLÉ i SABARÍS, L. (dir.) *Geografia de Catalunya*. vol. 1. Barcelona, 1958; ELÍAS, F. i RUIZ, L. *Agroclimatologia de España*. Madrid, 1974; SERRAT, D.; PORTA, J. *Història Natural dels Països Catalans*. vol. 3: *Recursos geològics i sòl*. Barcelona, 1985.

A la Catalunya occidental, la preponderància d'una petita pagesia que, sovint, no podia garantir la seva supervivència en base als ingressos procedents de la seva propietat,³ crea les condicions per a l'establiment de relacions contractuals entre aquesta pagesia i els senyors que controlen grans finques unificades, els propietaris benestants o qualsevol altre propietari que no exploti directament la terra. En general propietat i explotació coincideixen, però els casos en què això no és així tenen segurament més entitat que el que generalment se suposa. L'estudi de la contractació agrària permet apropar-nos al coneixement de la relació entre propietaris no explotadors i pagesos explotadors de la terra. Quan la contractació es reflecteix en un document públic o privat escrit és possible conèixer quines eren les mesures que es duïen a terme per a lluitar contra aquelles realitats desfavorables que, sovint, caracteritzaven l'agricultura de les planes occidentals catalanes.⁴ La nostra observació acaba cap al 1860, quan ja ha estat possible veure en quin sentit la reforma agrària liberal ha afectat les relacions contractuals entre pagesos cultivadors i propietaris no cultivadors.

Les formes d'accés a la terra

L'emfiteusi és el contracte de vigència més universal a la Catalunya occidental. Amb caràcter de perpetuïtat, configura el règim de tinença de la terra predominant a la zona. El pagès «propietari» és, de fet, amb excepcions com Lleida⁵ i altres poblacions reials, un quasi-propietari emfiteutic. Els capbreus permeten resseguir els trets emfiteutics de la majoria de les hisendes pageses i de molts dels béns dels comuns.⁶

3. VICEDO i RIUS, E. «Las condiciones de reproducción de la unidad familiar campesina en la Catalunya Nova: las "Terres de Lleida"», *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 5, p. 43-66.

4. L'estudi d'aquestes estratègies no és l'objecte d'aquest treball. En una propera ocasió, presentarem els resultats d'una recerca sobre les possibilitats de la tecnologia tradicional en la reproducció de l'ecosistema agrari de la Catalunya occidental. La contractació agrària és, de ben segur, la font fonamental que permet analitzar el grau d'eficàcia de les pràctiques de l'economia agrària tradicional.

5. De tota manera, part del terme de Lleida era de propietat senyorial: «y concideramos que todas las partidas del término de Lérida que están bajo dominio directo del Gran Prior de Cathaluña abún no llegaran a completar la quinta parte del término [...] Convendrá por parte de los labradores de Lérida para su defensa en el pleito con el Cavildo sobre diezmos de gracia, se hagan las diligencias, y se nos den las noticias siguientes», Registre 22, fs. 400 i ss., Secció Pleys, Arxiu Capitolar de Lleida. La citació prové dels fs. 410r-411a.

6. Els capbreus mostren els béns que paguen censos emfiteutics al senyor. Sovint, les herbes paguen el terç al senyor, però s'indica que són del comú. De vegades, s'explicita que el comú posseeix les terres de pastura de les quals es paga el terç. Per exemple, segons el capbreu de Torres de Segre de 1767, les herbes de Torres de Segre i de la Vall d'En Gort corresponien un terç al comanador de

El predomini de la petita propietat i, més decisivament, la reduïda dimensió de les parcel·les fan força inviable les diverses formes de subestabliment a la Catalunya occidental.⁷ De tota manera, hi ha referències de subestabliments. Per exemple, el 10 de febrer de 1748, el beneficiat de Sant Pere establia al baró de Maldà 85,75 jornals, aptes per a oliveres; amb un cens de 30 lliures anuals. Aquests jornals es registren separats dels de la hisenda del Castell, la qual consistia en 70 jornals de terra de sembradura, olivera i vinya, i incloïa algunes peces de terra comprades a diferents particulars en una política de recuperació del domini útil de les terres de la baronia usant el dret de fadiga.⁸ El 1770 el baró subestablí els jornals del Benefici a diversos veïns de Maldà amb cens d'1,5 quartans de blat bo per jornal «y receptible en nuda percepció».⁹ En quatre anys s'havia de plantar de vinya o oliveres i el baró no incorporava cap part de fruits en el contracte de subestabliment. Es tractava, en definitiva, d'incrementar les rendes senyoriales generades per unes terres, aquelles de senyoria directa del Benefici, que passaven d'ermes i boscoses a ésser plantades de vinya o olivera. Les expectatives pels drets senyoriales del conjunt de la baronia eren clares per al baró, que esperava «podrà aumentarse mil lliuras cada arrendament succesiu, respecte de lo molt que se planta, y ferse las oliveras majors».¹⁰ Aquestes expectatives es feren realitat a la segona meitat del segle XVIII.¹¹

La notaria de Francesc Valeta i Boleda registrava, el 9 de gener de 1777, una concessió a rabassa morta a la partida de les Figueres del terme de les Borges Blanques.¹² Els establidors eren ciutadans honrats de Barcelona, domiciliats a les Bor-

Torres de Segre i dos terços al comú de la població. En el mateix capbreu s'indica que la «Jurisdicció Civil i Criminal» de la Vall d'En Gort és del comanador encara que dita vall és de la universitat de Torres de Segre per tenir-la comprada. És probable que tenir-la comprada signifiqui posseir-la en emfiteusi i que el terç que es paga al senyor fos el lluíisme per l'arrendament o venda de les herbes. 1767. *Capbreu de la Vila de Torres de Segre y son terme*, armari 19, volum 2, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó. VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida... op. cit.*

7. E. Serra ha destacat que a partir del segle XVI s'estén l'establiment a nuda percepció (rabassa, parceria,...). SERRA, E. «Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 7, p. 127-138.

8. *Llibre de las rentas del S. Dn. Rafel de Cortada. 1754*, lligall 617, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

9. *Maldà censos*, lligall 374, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

10. *Noticias fabens per la Baronia de Maldà en 1773*, en *Notas relativas a censos y censales que los señores de Maldà tenían y percibían sobre tierras en su término*, lligall 417, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

11. GARRABOU, R.; TELLO, E.; VICEDO, E. «De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)», dins *Actas del Congreso sobre Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX)*. Zaragoza, 1993, p. 567-604.

12. Notaria de Francesc Valeta i Boleda de les Borges Blanques, Protocol 107, fs. 9r i ss, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

ges, exigien un cens i entrada simbòlics (una tassa d'aigua i sis diners, respectivament). En canvi, el rabassaire havia de pagar una part de fruit de dos novens sobre les càrregues de verema, i de la meitat de les olives d'uns olivers. La durada del contracte era, com escau a la rabassa morta, mentre no desapareguessin dues terceres parts de la vinya plantada.

Poc freqüents són, també, els establiments a nuda percepció. El comú de Borges Blanques establia el 1777 diverses terres al terme de Castellots part reial. Dit comú es reservava «la fadiga, firma, empara y lo domini o senyoria corresponent, no empero los tersos, lluísmes ni foriscapis per no ser estil pagarse en lo dit terme». El cens serà de tres diners per jornal en nuda percepció.¹³ En canvi, tant el 1763 com el 1789 les concessions en emfiteusi, sovint cartes precàries, que fa l'ajuntament de Lleida sobre terres de secà comunals incloïen un pacte que deia: «quedando siempre salvo al Común el Censo, dominio directo, firma, fadiga, laudemio, y demás derechos dominicales».¹⁴ Aquesta diferent actuació deu tenir relació amb la composició dels respectius ajuntaments: pagesos a les Borges i predomini aristocràtic a Lleida.¹⁵

Els exemples de Maldà i les Borges formen part de les comptades excepcions al tret bàsic: predomini d'establiments emfiteutics amb domini i quasi-absència de subestabliments de tota mena.¹⁶ Als establiments antics, s'afegiren els establiments moderns vinculats al procés de colonització agrària. Aquests establiments afectaren termes despoblats des de la crisi del segle XVII i al costat d'un cens feble incorporaven, generalment, una part de fruit que oscil·lava entre 2/9 i 1/15, essent més freqüents els onzens, els dotzens i els quinzens.¹⁷ Es tractava de contractes perpetus amb colonització mediterrània, fonamentalment bladera. La major part de la terra es lliurà en lots de certa entitat, encara que també s'establiren petits lots de terra a sectors pagesos. Aquests establiments semblen respondre a una estratègia dirigida a

13. Notaria de Francesc Valeta i Boleda de les Borges Blanques, Protocol 107, fs. 3a i ss, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

14. *Confeciones sobre el término de Lérida de secanos y sotos, 1763*, Registre 714; Plec 1789. *Cartas precarias*, registre 929, Arxiu de la Paeria de Lleida.

15. VICEDO i RIUS, E. «La conflictividad en las terres de Lleida en el siglo XVIII. La respuesta campesina a la detracción señorial y la lucha por el acceso a los recursos, a Estructura agraria y conflictividad», *Areas*, núm. 15, p. 99-111.

16. A diferència del que succeïa en altres indrets de Catalunya, especialment a la Catalunya de les masies. La rabassa morta, però, ha estat important també al Penedès i en menor grau al Camp de Tarragona. FERRER, L. *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Montserrat, 1987; CONGOST, R. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*. Vic, 1990); SEGARRA, A. *L'economia de l'aiguardent a la Catalunya del segle XVIII. El camp de Tarragona i el Penedès, 1750-1820*. Tesi doctoral en curs de publicació.

17. Si la terra establerta havia estat cultivada anteriorment sota llicència de cultiu, la part de fruits d'aquesta s'incorporà a l'emfiteusi. VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida...*, op. cit.

l'augment de les rendes generades per l'emfiteusi, tals com censos i lluïsmes.¹⁸ La creació de noves emfiteusis es continua produint durant la primera meitat del segle XIX com a mínim.¹⁹

En concedir-se terra en emfiteusi només a un nombre limitat de pagesos, s'ampliaven les possibilitats per a altres menes de contractació agrària per part dels emfiteutes benestants o dels sectors no explotadors de la terra. Aquestes altres menes són les que estudiarem a partir d'ara. Els arrendataris pertanyerien, fonamentalment, a les files de la petita pagesia que ha d'obtenir recursos complementaris als de la seva propietat. Anar a jornal, ésser arrendatari, parcer o cultivador amb llicència són les alternatives fonamentals per tal d'ampliar els recursos de la família pagesa. El dinamisme de l'economia agrària ponentina al Set-cents contribueix al desenvolupament de la complementaritat entre la petita i la gran propietat. No es tracta d'una complementaritat «neutra» sinó que tendeix a ésser favorable als interessos dels propietaris arrendadors, com es veurà en aquest treball.

L'Església és un dels sectors que controla amplis espais de la Catalunya occidental. Al marge dels latifundis senyorial, en les poblacions amb certa entitat els sectors eclesiàstics —comunitats de preveres, convents, capítols,...— gaudeixen de porcions significatives dels termes.

Les terres adquirides després de 1716 són les que paguen cadastre i les d'abans de 1716 queden exemptes. Aquestes darreres són dividides en explotades «a ses costes» i les «explotades per parcers». En aquest darrer cas, el «parcer» haurà de pagar dues terceres parts del cadastre. Aquesta divisió, purament fiscal, ens serveix per valorar la importància relativa de les terres explotades directament per eclesiàstics i treballades per assalariats i aquelles altres que eren objecte d'arrendament en diner o en producte. En el Quadre I s'observa, en les terres adquirides abans de 1716, el predomini de les terres treballades amb assalariats («a ses costes») sobre les treballades amb parcer. A Sonadell es diu que es tracta d'una parceria a mitges. En la mostra estudiada no hi ha arrendaments monetaris en terres adquirides abans de 1716. És possible que en les terres comprades després de 1716, que contribuïen com si fossin de laïcs, l'explotació directa amb assalariats fos també la forma d'explotació més freqüent, seguida de la parceria.

18. VICEDO i RIUS, E. «Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)», dins *Terra, treball i propietat*. Barcelona, 1986, p. 278-301; VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida... op., cit.*

19. Almenys així es desprén de les actuacions del baró de Maldà. El valor dels censos anuals rebuts en aquesta baronia passa d'un índex 100 el 1773, a 143 el 1809 i a 167 el 1863, reduint-se el paper dels censos en natura i augmentant els censos en diner entre 1809 i 1863. En termes reals, és a la primera meitat del segle XIX quan la situació és favorable al senyor, ja que els diners rebuts augmenten en moments de preus a la baixa o estables. VICEDO i RIUS, E. «Desamortització i reforma agrària liberal a les terres de Lleida», dins *El món rural català a l'època de la revolució liberal*. vol.I. Lleida-Cervera, 1995, p. 85-119.

QUADRE I²⁰. Terra d'eclesiàstics en diverses poblacions occidentals

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Biosca 1729	578,8	0,0	81,2	16,2	676,1	97,3	14,4
Nalec 1730	336,5	7,3	27,0	0,0	370,9	34,4	9,3
Verdú 1730	2596,1	27,8	47,3	27,8	2699,1	102,9	3,8
Cervià 1731	67,7	14,8	9,9	0,0	92,3	24,6	26,7
Maldà 1731	571,1	12,5	31,8	2,1	617,4	46,3	7,5
Castelló de Farfanya 1734	1860,0	10,5	122,9	14,9	2008,4	148,4	7,4
Puiggròs 1745	482,7	0,0	11,4	0,0	494,1	11,4	2,3
Talavera 1749	487,9	2,5	4,0	0,0	494,4	6,5	1,3
El Talladell 1749	688,0	4,0	38,0	0,0	730,0	42,0	5,8
Sonadell 1752	360,5	0,0	45,3	32,4	438,2	77,7	17,7
Lleida 1754	7564,8	328,5	540,9	275,4	8709,7	1144,9	13,1
Fulleda 1763	496,7	0,0	1,3	1,1	499,1	2,4	0,5

Nota: Les columnes I a VI són en jornals segons la mida local. No s'han inclòs en aquest quadre les dades sobre terres ermes, de garriga, de pastura, roques... Però s'inclouen els mallols i les plantacions d'oliveres que encara no produeixen.

I, terra de laics; II, terra d'eclesiàstics adquirida després de 1716; III, terra d'eclesiàstics adquirida abans de 1716 i cultivada «a ses costes»; IV, terra d'eclesiàstics adquirida abans de 1716 i cultivada «per parcels»; V, total de terres de la població; VI, total de terres d'eclesiàstics [II+III+IV]; VII, percentatge de VI sobre V.

L'Ajuntament de Lleida quan preguntava a la Intendència «si de las tierras de eclesiásticos, que las dexan a terrage V.G. una al amo, y tres partes para el que cultiva, o, de sabido, que siendo por arriendo, por pacto V.G. dos quarteras de trigo por cada jornal de tierra, deve el colono pagar contribución por la parte colónica, indicava també que las tres especies de contratos arriba expresados [...] son los corrientes en I.érida...».²¹ El document mostra tres tipus de contractes de l'horta de Lleida. L'arrendament monetari («arriendo»), els terratges amb part de fruits equivalent a 1/4 i els «pactos» a raó de dos quarteres de blat per jornal de terra. Dels tres contractes, el darrer és el que es presenta en el text d'una manera poc concreta. Si prenem com a referència aproximada els rendiments del blat que donen les *Respuestas Generales de Lleida de 1716*²² per a les terres de regadiu de 1a., 2a. i 3a. qualitats (10, 7 i 5 quarteres per jornal, respectivament), les 2 quarteres per jornal significarien 1/5,

20. Les dades cadastrals es troben en les següents caixes de la secció Cadastre, Arxiu Històric de Lleida: Biosca (22); Nalec (86); Verdú (134-135); Cervià (36); Maldà (72); Castelló de Farfanya (32-33); Puiggròs (102); Talavera (119); Talladell (119); Sonadell (115); Lleida (61); Fulleda (51).

21. *Carta del señor Intendente del primero de Julio 1719 con incierta de las dudas de la ciudad*, Secció Cartolari, registre 881, fs. 43a-50r, Arxiu de la Paeria de Lleida.

22. Registre 760 / caixa 52, secció Segle XVIII, Arxiu de la Paeria de Lleida.

1/3,5 i 1/2,5 de la producció. Però, de ben segur, que el pagament en espècie havia d'ésser diferent segons la qualitat de la terra. Si la xifra del text es referís a una terra de mitjana qualitat, 1/3,5 seria una aproximació al terratge a pagar, certament força superior dels que es prestaven en les terres de secà dels termes despoblats que envoltaven el terme de Lleida (sovint 1/11 o 1/12).

L'arrendament monetari («por arriendo») era característic de les terres regades de la plana del Segrià, on hi ha els recs antics més importants. L'efecte regulador del rec sobre la collita anual permet a l'arrendatari prendre el risc de comprometre's a pagar un lloguer anual en diner per la terra arrendada. L'arrendament tenia una durada mitjana de quatre anys. Arrendaments monetaris al regadiu²³ i arrendaments amb part de fruits (parceria, llicència de cultiu) a les terres de secà. Aquesta segona alternativa s'analitzarà en el següent apartat. L'anàlisi de les terres d'un ordre religiós ens permetrà comprendre millor el funcionament de la contractació.

QUADRE II. Terres del terme de Lleida propietat dels Jesuïtes, 1769²⁴

<i>Tipus</i>	<i>Partida</i>	<i>Jornals</i>	<i>Cultius</i>	<i>Valor</i> (lliures)	<i>Arrendament anual</i> (lliures) (lliures / jornal)	
heretat regadiu*	Rufea	49,17	V, O i AF	11656,66	395,58	8,05
peça terra regadiu	Rufea	13,83	—	1446,88	61,00	4,41
" (dita dels Corral)	—	15,92	—	2053,97	82,08	5,16
" (dita lo tros dels Caputxins vells)	—	1,83	—	700,00	30,00	16,39
peça terra regadiu	—	3,75	V	562,83	16,00	4,27
peça terra regadiu	Montcada	6,67	—	533,33	terratge= 1/7	—
peça terra secà	Pla de Monsó	9,17	—	119,17	7,00	0,76
"	Serra de Canelles	4,50	—	45,00	2,00	0,44
total		104,92		18815,53	627,63 **	

* «una heredad en parte circuida de tapias, con su torre, o casa de campo; rediles y otras oficinas, bodega y cubas...»

** manca comptar el valor del terratge de la finca de Montcada.

Nota: Les terres de regadiu paguen de sequiatge 1 quartà de blat per jornal.

Els Jesuïtes de Lleida seguien la tònica general de fer arrendaments monetaris en les terres de regadiu, encara que presenten algunes excepcions: les dues peces de secà s'arrenden en diner i l'única arrendada a part de fruits és de regadiu. Però amb

23. Semblantment succeïa al Bages, FERRER i ALÓS, L. *Pagesos, rabassaires... op. cit.*

24. *Colegio de la Ciudad de Lérida. En la ciudad, término y huerta de Lérida*, registre 182, Arxiu de la Paeria de Lleida.

preus per jornal molt baixos en el primer cas o amb part de fruits relativament elevada —superior a l'onzè, dotzè o quinzè que habitualment s'exigia a les planes occidentals catalanes— en el segon cas.

De vegades, una terra passava per diverses formes de gestió. La Femosa, finca de 113 jornals, situada al terme de Lleida, propietat de la Casa i Hospital de Sant Antoni Abat,²⁵ va ésser explotada directament amb assalariats entre 1787 i 1791; durant el període 1794-1800 és objecte d'un arrendament monetari, 151.83 lliures anuals durant tot aquest període. Tractant-se d'una terra de secà que devia treballar-se any per altre, l'arrendament havia de significar poques lliures per jornal, concretament 1.35. Aquesta xifra és força superior que les referides a les terres de secà dels Jesuïtes el 1769 (quadre II), però en termes reals els valors es moderarien a causa de l'augment dels preus al darrer terç del segle XVIII. En tot cas, es tracta d'un arrendament per jornal molt menor que el de les terres de rec.²⁶

La documentació de la desamortització ens mostra que aquesta finca era treballada, el 1855, la meitat cada any, per Pere Serret: «Los antepasados del recurrente tomaron esa tierra cuasi inculta, y sin paradas ni balsa ni masia o cortijo, por cuyo motivo pagaban por vía de terraje una muy pequeña parte del producto en frutos, el que fue aumentándose a proporción que iba mejorándola, pagando ya su padre el oncenno, hasta que en el último convenio se obligó el recurrente a pagar la novena parte de los frutos».²⁷

Malgrat els canvis ocasionals en els sistemes d'explotació, podem perfilar unes tendències generals. Deixant de banda les emfiteusis, que són el contracte principal dins els règims agraris de la Catalunya occidental, l'arrendament monetari és superat per les formes contractuals, on tenen un paper les parts de fruits, concretament la parceria i les llicències de cultiu, com es veurà en el proper apartat.

Si bé hem dit que l'arrendament monetari tenia el seu àmbit en el rec, cal observar que en el moment de la reforma agrària liberal, l'Administración de los Bienes Nacionales de la Provincia de Lérida substituï, quan era legalment possible, els contractes a parts de fruits, centrats principalment en les terres de secà, per arrendaments monetaris amb preus ajustats a la qualitat de la terra. L'estat preferia tenir garantit un mínim d'ingressos en efectiu que esperar una part de fruits que podia donar millors rendiments o donar-ne ben pocs, segons la conjuntura agrària. Aquesta estratègia estatal serà analitzada detingudament en la darrera secció d'aquest treball.

25. 1787. *Convento San Antonio Abad. Cuentas y recibos*, registre 18, secció Pia Almoïna, Arxiu de la Paeria de Lleida.

26. Una relació de preus anuals d'arrendaments monetaris sobre diverses parcel·les de rec del Segrià es pot trobar a VICEDO i RIUS, E. *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida. Segle XVIII*. Tesi doctoral, vol. 2. Universitat Autònoma de Barcelona, 1987, p. 488-489.

27. Caixa 1, lligall 42, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

L'arrendament monetari també era fet per propietaris laics sobre terres de les zones regades. Els pactes eren sovint força simples, però quan es tractava d'una propietat gran que integrava terres i mitjans de producció com els molins, els pactes eren força detallats, igual com succeïa en els contractes de parceria de les hisendes senyorials de la zona no regada. Els pactes revelaven una clara preocupació per una pràctica agrària que, sense perjudicar la terra en base als coneixements agronòmics del país, generés una renda monetària elevada.

Parcers i cultivadors amb llicència

La llicència de cultiu és un dels instruments d'accés a la terra que millor caracteritzen el procés de colonització agrària durant la segona meitat del segle XVIII.²⁸ Si entenguéssim la parceria en un sentit molt ampli, les llicències de cultiu en serien una forma peculiar. Però volem distingir entre parceries i llicències de cultiu. Malgrat les similituds que evidentment existeixen —fonamentalment que el lloguer anual es paga en forma de part de fruits—, destaquen importants diferències que tenen a veure amb el tipus de relació que s'estableix entre propietari no cultivador de la terra i cultivador no propietari. En aquest apartat es vol aprofundir en aquest tipus de relació. Com es veurà, la documentació històrica, que tradueix la realitat social, permet justificar la distinció entre parceria, masoveria o mitgeria d'una banda i el cultiu amb llicència d'altra.

Les llicències de cultiu són permisos per a treballar una terra durant el beneplàcit del seu propietari.²⁹ Aquesta inestabilitat farà que només es donin en terres cerealístiques. La colonització bladera en els termes despoblats durant la segona meitat del XVIII era clarament orientada a la venda de blat al litoral català —i a determinades zones de l'interior—, essent la llicència, juntament amb l'emfiteusi, el contracte fonamental. Es tracta, per tant, d'una colonització orientada al mercat.³⁰ El pa-

28. VICEDO i RIUS, E. *Propietat i renda senyorial...op. cit.*; VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida... op. cit.*

29. ...*podent revocar esta llicència en qualsevol temps, ab causa, o sens ella, sens que per dit... o sos successors, ni persona alguna pugua fer la menor oposició*, Llicència del Gran Prior de Catalunya, feta el 1766, sobre terres de Malpartit (Segrià), armari 11, lligall 3, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó; ...*concedeix llicència tant solament duradora per lo termini de tres anys, y en lo interim durant la mera, y libre voluntat del mateix capitol, y no altrament...*, fórmula habitual en les llicències realitzades pel capítol de Lleida, secció Llicències de cultius, Arxiu Capítolar de Lleida; *Llicències. Vallfogona, Suchs, Rahimat, 1606-1827*, registre 106, secció Pia Almoina, Arxiu de la Paeria de Lleida.

30. Els senyors seran els beneficiaris fonamentals d'aquesta comercialització bladera. Contraste aquesta realitat amb la trobada per Pere Pascual, en estudiar l'Anoia, entre 1830-1850, on el mas, tot i haver superat l'autoconsum en sentit estricte, no jugava encara com una unitat de producció inserida plenament dins el capitalisme. PASCUAL, P. *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona, 1990. Probablement, sigui vàlida aquesta interpretació per a les masies de l'Urgell i de la Segarra durant la primera meitat del segle XIX.

gès cultivador amb llicència ha de donar anualment una part dels fruits collits (el terratge), que tendeix a significar una taxa semblant a la del delme o menor.³¹ L'origen de les llicències de cultiu es perd en el passat —en tenim registrades des de 1606— però el seu pes relatiu varia en funció del moment històric. En moments en què cal repoblar, assentar noves comunitats en un determinat territori, les llicències són totalment ineficaces. En el prefaci dels establiments de Tèrmens de 1787³² s'explicava que «a ocasió de haberse despoblado esta vila als últims del siglo catorzè, per retornar la població, y conseguir dita Religió de S. Joan, y per ella lo comanador de Tèrmens, alguna utilitat de la crescuda porció de terras compresas dins dit son terme, y en esmena de las crescurdas sumas impendidas per los deutes dels vehins, y particulars que deixaren dita vila, procurà nous pobladors, als quals firmà, y concedí diferents establiments de varias porcions de terra, ab reserva del domini directe, y altres càrrechs».

La llicència de cultiu, en termes generals i tal i com la coneixem a la Catalunya occidental, és un instrument que la classe senyorial empra per generar rendes de manera fàcil i eficient. Per això, pràcticament no hi ha pactes agronòmics en els contractes escrits. Es tracta, essencialment, de pactes que exigeixen rendes i que manifesten el control absolut de la terra pel senyor.³³ El fet que hi hagi pagesos que acceptin cultivar sota llicència s'explica per la necessitat d'accedir a fonts d'ingressos complementàries als de la mateixa propietat³⁴ i en l'esperança que la llicència tingui els tres anys de durada nominal i fins i tot es pugui renovar —o transformar en establiment emfitèutic.³⁵ Malgrat això, les millores no es faran per aquesta inseguretats del pagès a la terra.³⁶ La llicència de cultiu, tot i ésser de vegades prèvia a

31. VICEDO i RIUS, E. *La conflictividad en las terres de Lleida en el siglo XVIII... op. cit.*

32. Els establiments de Tèrmens de 1785-1786 es conserven a l'armari 6, lligall 2b, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó.

33. Un exemple de pactes: *...la qual llicència, com se ha dit duradora per tres anys [y en lo interrim durant la mera, y libre voluntat del mateix Capítol], y no en altra forma, y de tal manera, que per rahó de ella en ningún temps pretendrer puga dit convesant dret algùn en dites terres, se li concedeix ab obligació de haver de contribuir al netejar les basses de les abeurades del dit terme sempre que convindrà, de no rastollar, ni trauer les garbes del terme, de no entrar en algùn any a llaurar dita terra antes de averse concedit llicència, y ab tal que no puga trauer de dit conreu los fems se faran en ell, antes be dega emplearlos en femar ditas terras, y ab obligació (a més del delme a dita Santa Iglesia, y de la primícia a qui especte) de pagar a la dotzena de tots los fruyts se culliran... Llicència de cultiu sobre la Cogullada, 1773, secció Llicències de cultiu, Arxiu Capitolar de Lleida.*

34. VICEDO i RIUS, E. *Las condiciones de reproducción... op. cit.*

35. Com feu sovint el Gran Prior de Catalunya. VICEDO i RIUS, E. *Propietat i renda senyorial... op. cit.*; VICEDO i RIUS, E. *Las terres de Lleida... op. cit.*

36. *...a causa de que los colonos no estan asegurats de la perpetuitat no adoban las terras com las adobarían... Consideracions que afavoreixan al Sor Gran Prior contra los Establiments fets per son Pror Oliver, armari 12, lligall 1, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó.*

l'establiment emfitèutic, no implica aquest, ja que tot depèn de la política colonitzadora / repobladora del senyor.³⁷

Les llicències de cultiu es fan en el marc de la gran propietat senyorial. Per això són un instrument que vincula la petita propietat pagesa amb la gran propietat senyorial. Es tracta d'una relació de complementaritat en termes de desigualtat. Mentre el cultivador amb llicència s'ha d'endeutar, de vegades, per a comprar la llavor, els senyors reben el terratge, el delme i en ocasions la primícia.

El capítol de Lleida, com a senyor d'un ampli ventall de termes despoblats del Segrià,³⁸ atorgà a la segona meitat del Set-cents llicències de cultiu en aquests termes. Aquesta institució controlava directament, a través de col·lectors, el pagament dels terratges i dels delmes d'aquestes zones de colonització. Per tant, no arrendava el cobrament ni dels terratges ni dels delmes d'aquests termes. En els arrendaments de les herbes, les aigües, i les pastures dels termes de Vinatesa, l'Astor, la Cogullada, la Quadra de Sedaó i la Miquela es feia constar que el capítol de Lleida «se reserva la facultat de concedir llicències als conresants en dits termes per a llaurar passat lo dia quinse del febrer de quiscun any y no abans, com li pareixerà convenient.»³⁹

L'arrendament que fa el Monestir de Poblet el 1766 dels «delmes y demás cosas que en la infr^{ta} taba se individuaran» dels termes dels Torms, Soleràs, Monbellel, Lacoba, Veces, Albagés, Cogul, Juncosa, Císquella i Vall de Reig incloïa una clàusula ben significativa: «Item sapia lo arrendatari, que durant lo pnt arrendament se li concedeixen las terras que lo dit Rl Monastir te proprias cerca lo dit molí fariner del poble del Cogul, com y los terratjes de las demás terras del monastir en los predits pobles y termes reservantse lo monastir la facultat de donar llicències per a conresar en ditas terras o llevarlas.»⁴⁰ L'arrendament de 1766, també de Poblet, dels «delmes, hisienda y demás cosas que baix se expressaran que rep lo Real Monastir de Poblet en les viles y térmens de Algerri, Figuera, Boix, Tragó, Quadras de Salavert y Canelles, indica que van compresos en lo pnt arrendament los delmes y terratges de las Quadras de Salavert y Canellas reservantse lo Monastir la facultat de consedir llicències per a conresar en ditas quadras».⁴¹ Un arrendament múltiple, fet per Poblet el 1770, és així mateix revelador.⁴² En l'arrendament de Castellserà i altres termes, consta «que van compresos en lo present arrendament los terratges que percebeix dit Rl

37. A la comanda de Térmenes, el dret de rella garantia el pagès l'estabilitat de la terra si no la deixava de cultivar. En aquest cas, aquest dret era a mig camí entre la llicència i l'emfiteusi. VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida... op. cit.*

38. Montagut, l'Astor, Moradilla, Grealó, Vinatesa, la Cogullada, Sucs, Raimat i Sedaó.

39. Protocol 1071, fs. 72a i ss, 1769, rearrendament fet el 1769, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

40. Protocol 1068, fs. 106r i ss, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

41. Protocol 1068, fs. 110a i ss., secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

42. Protocol 1072, any 1770, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

Monastir en lo terme de Tarasó» i l'arrendatari té prohibit «donar llicència per conresar terras en lo terme de Tarasó, pues estas facultats se reserba pera si lo P. Boser». Els arrendaments de la Fuliola, Monsuar i Almenara inclouen delmes i terratges, «però no van compresos en lo prnt arrendament los delmes y terratges de aquellas terras de dits termes que lo P. Boser de dit monastir donarà permís de traure novament o reduhirse de nou a cultura, y no podrà lo arrendatari donar llicència alguna de traure terras nobas baix pena de vint y sinch lliuras per cada un jornal que donàs llicència; ni tampoch van compresos los delmes de berema, cànem, ni llahor de cànem de dits térmens». El monestir es reserva els delmes i terratges del terme del Prenal, dins l'arrendament de Belcaire i altres. L'arrendament dels drets de Maials (1774-1777)⁴³ exclou «...los terratges de las terras propias que concedeix a cultiu a sos vassalls, així de Mayals, com de Llardecans; las quals terras son situadas en dits respective térmens».

L'arrendament dels drets senyorial de la Quadra de les Cases de Barbens, inclòs en l'arrendament múltiple de Poblet de 1770, arrenda també la hisenda que té Poblet, i, en un dels pactes, s'especifica com s'ha de cultivar: «Sapia lo arrendatari, que serà de sa obligació lo fer conresar las terras de dita hacienda a mitges, o parceria, y en cas de no volerlas conresar del modo expresat, lo monastir no li abonarà res en cas que S. Rl. Magestat (que Deu guarde) la elegesca per casa delmera, o escusada». El mateix document inclou l'arrendament dels drets de Castellserà i altres termes, incorporant la hisenda de la torre de Poblet, la qual ha de ser cultivada en els mateixos termes que s'acaben d'especificar per a la de les Cases de Barbens («[...] fer conresar las terras de la hacienda de la torre del monastir a mitges, o a parceria [...]»).

Aquestes darreres referències mostren amb claredat la distinció pràctica entre les llicències de cultiu i les cessions a mitges o parceria. Les primeres tenien relació amb el cultiu temporal de diverses terres del senyoriu, en canvi, les cessions a mitges, parceria o masoveria eren característiques de les formes contractuals de les hisendes dels senyors en diversos termes.⁴⁴

Un conveni, fet el 1802 entre el comú de Torregrossa i el senyor, establí una determinada imposició a pagar, de la qual estarien exemptes les terres si «[...] las dan en arriendo o parceria, o a terrage en cuyo caso no deberán pagarla[...]».⁴⁵ En aquest text es palesa la distància entre parceria i terratge. El terme terratge fa referència en aquest text a situacions similars a les llicències de cultiu.⁴⁶

43. Arrendament dels drets percebuts pel Baró de Maials, Casa Queralt, nº 32, Diversos, Arxiu de la Corona d'Aragó.

44. *Pactes de Masoveria o Parceria de la Hacienda del Castell de la Morana...*, lligall 422, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

45. Protocol 548, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

46. El terme «terratge» pot emprar-se com a sinònim de part de fruits o bé pot significar treballar una terra sota llicència i amb el pagament d'una part de fruits.

Lleida, ciutat lliure des de la conquesta del segle XII, tenia en el seu terme unes terres senyoriales pertanyents al Gran Priorat de Catalunya que, com s'ha vist, no arribaven al 20% del terme de Lleida. Una part d'aquestes terres senyoriales «[...]al presente las cultiva con licencia y permiso de dicho Gran Prior [...]».⁴⁷ També és cert que una altra part havien estat establertes⁴⁸. Recordem que el procés de colonització a les terres de Lleida es caracteritzà per la generalització de les llicències de cultiu, encara que el Gran Priorat de Catalunya sovint les transformà en emfiteusis, estratègia no seguida pel capítol de Lleida. Aquestes incorporaran els terratges de les llicències de cultiu com a part de fruits que, juntament amb el cens emfiteutic en sentit estricte, configuraran el cens real que el pagès emfiteuta ha de prestar pel gaudi perpetu del domini útil.

A diferència del que succeeix amb les llicències de cultiu, els contractes de parceria de les hisendes senyoriales estableixen detalladament tota una sèrie de tasques que ha de fer el parcer. Diversos contractes de parceria o diversos arrendaments de drets senyoriales ens permeten conèixer les circumstàncies en què es desenvolupa la parceria.

Hem vist com el 1770 el Monestir de Poblet obligava amb matisacions que les terres de les hisendes incloses en els arrendaments de les Cases de Barbens i de Castellserà havien d'ésser cultivades per mitger o parcer. Però l'arrendament dels drets de la Comanda de Barbens (1760-1764)⁴⁹ no feien cap referència a masovers. L'arrendament dels drets de la Morana (1728-1731)⁵⁰ no en feia tampoc cap referència. L'arrendament dels drets de la Tallada, Creixell, Vilalta i annexos (1781-1785)]⁵¹ exigia determinades obligacions de l'arrendatari a la hisenda, ja «que al comensar lo present arrendament se encontrava sembrada a mitjes la hisienda [...]» L'arrendament de Gaver i Rubió (1776-1780)⁵² indicava «que respecte que lo masover que actualment cultiva la hysienda del castell té fet alguns guarets en dita hysienda, y així mateix porció de formigues, dega lo dit arrendatari satisferlos a aquell per son jus valor, essent de la obligació del arrendatari en lo últim any del pnt arrendament lo haver de deixar fets iguals número de guarets, que los que li

47. Cartolari de 1758-1761, f. 83a, secció Cartolari, Arxiu de la Paeria de Lleida.

48. VICEDO i RIUS, E. *Propietat i renda senyorial...op. cit.*; VICEDO i RIUS, E. *Les terres de Lleida... op. cit.*

49. Arrendament de la Comanda de Barbens, 1760-1764, Armari 8, lligall 3, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó.

50. Arrendament dels drets de la Morana, 1728-1731, fet per Teresa de Senjust, lligall 422, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

51. Arrendament dels drets de la Tallada, Creixell i Vilalta, 1781-1785, fet per Anton Miquel de Queraltó, Protocol 1084, fs. 84a-86r, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

52. Arrendament dels drets de Gaver i Rubió, 1776-1780, fet per Elvira de Queraltó, Protocol 1080, fs. 59r-61a, secció Protocols, Arxiu Històric de Lleida.

entregarà lo dit masover los que li satisfarà dita Sra per aquell valor o estimació que diran dos experts un per cada una de las parts elegidor». En aquests dos casos, dóna la impressió que el mitger —o el masover— no té garantida la seva permanència a la hisenda i, per tant, les obligacions es transfereixen als arrendataris dels drets, els quals poder fer el que vulguin amb els parcers. De vegades, els arrendaments són del tot explícits: «Item ab pacte que sia facultatiu a dits arrendataris remouurer y trauerer lo masover, y posarne de altre a son libre alvedrio, y com los aparega»⁵³.

La darrera dècada del segle XVIII el panorama ja és força diferent. El parcer esdevindrà un element clau de la hisenda senyorial en uns moments en què la renda senyorial va entrant progressivament en crisi a les planes occidentals catalanes.⁵⁴ Els arrendaments dels drets de Maldà prohibeixen des de 1789 que els arrendataris puguin canviar el parcer.⁵⁵ L'arrendament de la Comanda de Barbens 1794 (1796-1800)⁵⁶ estableix «que lo arrendatari no podrà mudar lo masover de la heretat de Barbens, sens exprés consentiment de dit Sor comanador, o de son procurador, si empero pugan los arrendataris fer los pactes ab lo masover, que més aventajosos los sian, així per rahó de bon cultiu, com per conservar bé la mateixa heretat o hacienda». L'arrendament dels drets de la Morana (1806-1811)⁵⁷ estableix: «Primera-ment ab pacte; que dits arrendataris, y los seus deuran en tot guardar, y cumplir al masover de dit castell, los pactes, y convenis que jo li tinch firmats, de quals se ha donat una copia als dits arris sens poder en manera alguna trauererlo o remouurerlo de la heretat; però sí reconvenirlo, y rependerlo sempre que deixe de observar lo pactat, o no cumplia en alguna cosa sa obligació, en qual cas deurà donarmen avis».

Durant els primers sis decennis del segle XIX, es detecta una tendència a l'estabilitat dels masovers en les hisendes senyorials o d'eclesiàstics. El contracte de masoveria de la hisenda del castell de Maldà fou a favor de Miquel Capdevila i Huguet, pagès del poble, com a mínim entre 1840 i 1861.⁵⁸ La masoveria de la Morana era atorgada a Francesc Ribera entre 1845 i 1850, i el contracte que començava el

53. Arrendament dels drets de Maldà, 1771-1775, notari Tomàs Casanoves, Protocol 1769-1770, fs. 96r-100r, Arxiu Notarial de Barcelona.

54. VICEDO i RIUS, E. *Propietat i renda senyorial...op. cit.*; VICEDO i RIUS, E. *Les terres de LLeida... op. cit.*; GARRABOU, R.; TELLO, E.; VICEDO, E. *De rentistas a propietarios...op. cit.*

55. Arrendaments de drets senyorials de Maldà, des de 1775 fins 1810, lligall 414, plec *Arrendamientos*; can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó; arrendaments anteriors de la segona meitat del segle XVIII, Tomàs Casanoves, notari de Barcelona, protocol 1769-1770, fs. 96r-100r; protocol 1758, fs. 218a-222a; protocol 1763-1764, fs. 31r-35r, Arxiu Notarial de Barcelona.

56. Arrendament de la Comanda de Barbens, 1796-1800, Armari 8, lligall 3, Sant Joan de Jerusalem, Arxiu de la Corona d'Aragó.

57. *Pactes de Masoveria o Parceria de la Hacienda del Castell de la Morana...*, lligall 422, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

58. *Pactes per la masoveria del Castell de Maldà*, plec *Arrendamientos*, lligall 414, can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

1863 era atorgat a Francesc i Julià Ribera, pare i fill, habitants del castell de la Morana.⁵⁹ Aquesta permanència dels parcers l'hem trobada també en el terme de Lleida. La finca de la Femosa, que era de la Casa i Hospital de Sant Antoni Abat de Lleida i que havia estat transferida a la Junta de Beneficència, es llogava per deu anys (1852-1862) a Pere Serret, constant en el contracte que «deberá dicho Pedro Serret cultivar esta hacienda a uso y práctica de buen labrador, como lo ha practicado su padre de veinte años a esta parte, y aún sus antepasados desde primeros de este siglo o últimos del pasado, que ya cultivaban parte de ella».⁶⁰

Aquesta estabilitat dels masovers contrasta amb la situació dels cultivadors amb llicència. Però una nova inestabilitat incidirà greument en els pagesos que treballin terres de l'església sense contracte formal durant l'època de la desamortització eclesiàstica.

Reforma liberal i contractació agrària

La reforma agrària liberal significà canvis importants per a la pagesia que gaudia d'algun tipus de contracte agrari. La pagesia emfitèutica fou la que, inicialment,⁶¹ va ésser menys colpejada per totes aquestes transformacions. L'emfiteusi, contracte agrari perpetu que esdevé, al llarg de l'edat moderna, l'eix bàsic de les relacions al camp català,⁶² és revestit ara d'un entorn jurídic que el considera un contracte entre parts iguals. Censos —i parts de fruits emfitèutiques— i lluïsmes esdeven una forçada «renda de la terra», quan la pagesia emfitèutica té ben clara la seva natura *feudal* o *senyorial*. Les emfiteusis antigues —i les noves emfiteusis— són part fonamental de les relacions socials durant el Nou-cents.⁶³

Quins foren els canvis que incidiren en els contractes agraris a l'occident català? Abans, però, cal una breu ullada a la situació social en què incidiren. Segons l'enquesta de la Junta d'Agricultura de Lleida de 1849:⁶⁴ «En la generalidad en esta

59. *Pactes de Masoveria o Parceria de la Hacienda del Castell de la Morana...*, lligall 422, Can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

60. Contracte fet pel Governador de Lleida, com a president de la Junta Provincial de Beneficència, a favor de Pere Serret, de la finca de la Femosa, el 29 de gener de 1851. Caixa 1, lligall 42, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

61. Inicialment, perquè a llarg termini -i coincidim amb Sebastià i Piqueras- la capitalització de les prestacions de l'emfiteusi és la darrera expropiació a què es veu sotmesa la pagesia. SEBASTIÀ, E.; PIQUERAS, J. A. *Pervivencias feudales y revolución democrática*. València, 1987.

62. SERRA, E. *Notes sobre els orígens...*, *op. cit.*

63. Vegeu la política establidora del baró de Maldà durant els primers seixanta anys del segle XIX. VICEDO i RIUS, E. *Desamortització i reforma agrària liberal...*, *op. cit.*

64. Enquesta feta per la Junta d'Agricultura de Lleida el 1849, publicada a DEL MORAL RUIZ, J. *La agricultura española a mediados del s. XIX. 1850-70. Resultados de una encuesta agraria de la época*

provincia las tierras labradas por sus dueños se encuentran en la proporción de un noventa por ciento relativamente a los que cultivan arrendatarios o colonos. En los pueblos inmediatos a la capital, una quinta parte de las tierras son cultivadas por arrendatarios o colonos; y puede asegurarse que la mitad de las que pertenecen al término de la capital se hallan arrendadas...»

Sense menystenir la importància de la propietat alodial o de la quasi propietat emfitèutica, ens interessa conèixer l'impacte de la reforma agrària liberal sobre els pagesos *arrendatarios* i *colonos*, que augmenten llur presència tal i com ens apropem a Lleida, zona d'agricultura intensiva.

Aquesta important contractació agrària a l'horta de Lleida no sembla reflectir-se en els protocols notariais. És fonamental, per això, l'estudi de la contractació privada o d'aquella que és fa oralment, advertint la dificultat que aquesta recerca implica. La contractació oral és un tret que ja trobem al segle XVIII: «Primo que respecte que ditas Sras tenen cedidas algunas porciones de terra de la dita isienda per via de arrendament a diferents vehints de dit poble, y sens escriptura alguna, que no feneixen en lo present any...». ⁶⁵ Fins i tot en les zones de secà es fan contractes que afecten hisendes que no passen per notari: «...y volent que aquest paper privat tinga la mateixa forsa y valor que si fos escriptura pública rebuda en poder de notari...». ⁶⁶

Un dels textos anteriors mostra una presència de contractació oral que, de ben segur, havia de ser més important del que generalment se suposa. És, per això, que la documentació sobre contractació agrària de la desamortització eclesiàstica cal analitzar-la des d'aquesta òptica. S'ha dit que els notaris són part inseparable del món rural català. Quan esdevé la crisi del règim senyorial i es produeix una nova formulació de la realitat agrària, tenir o no tenir escriptura formal pot ser clau pel que fa a l'estabilitat de la pagesia que treballa terres que es desamortitzen.

Disposem de la relació de contractes que tenien diversos particulars sobre terres eclesiàstiques desamortitzades. La font fa referència a 1855, quan la desmortització eclesiàstica era força avançada, però encara quedaven terres per subhastar. Les dades que segueixen fan referència, per tant, a les terres eclesiàstiques que, el 1855, encara eren o recentment havien passat a mans de l'estat.

Els quadres III i IV fan referència als particulars dels partits de Cervera i de Lleida, que es presentaren, respectivament, a la Comisión Subalterna de Venta de Bienes Nacionales del partido de Cervera ⁶⁷ i a la Comisión Principal de Ven-

Madrid, 1979. La cita és de la p. 201.

65. Arrendament de terres de Torrefarrera, fet per la família Mallada, el 1768, Protocols, 1070, Arxiu Històric de Lleida.

66. *Pactes per la masoveria del Castell de Maldà*, 1803, plec *Arrendamientos*, lligall 414, can Falguera, Arxiu de la Corona d'Aragó.

67. *Comisión subalterna de Venta de B. N. del partido de Cervera. Relación de las personas que se han presentado en esta Comisión a exhibir los documentos de arriendo o contrato de las fincas que poseen*

QUADRE III. *Contractes dels particulars que treballaven terres de l'Església desamortitzades i gestionades per l'administració dels Béns Nacionals.*

Partit de Cervera, 1855

<i>Contracte</i>		<i>Tipus de document que es presenta</i>		
Tipus	nº	escriptura formal	informal	cap
«Arriendo»	25	8	9	8
«Colono»	19	4	3	12
«Terraje»	11	3	5	3
Total	55	15	17	23

QUADRE IV. *Contractes dels particulars que treballaven terres de l'Església desamortitzades i gestionades per Béns Nacionals.*

Partit de Lleida, 1855

<i>Contracte</i>		<i>Tipus de document que es presenta</i>	
Tipus	nº	escriptura formal	cap
«Arriendo»	33	32	1
«Colono»	22	-	22
Total	55	32	23

tas de Bienes Nacionales de la provincia de Lérida⁶⁸ per tal de manifestar quin contracte tenien sobre terres de l'Església desamortitzades i ara en poder de l'estat. Així mateix es demanava que es fes palès el tipus de document que avalava aquell contracte. Alguns d'aquests particulars podien tenir contractes que incloïen més d'una peça de terra, encara que a la documentació figurava com un sol contracte de diverses finques. Aquesta actuació de l'administració fa referència a 1855, quan el procés de desamortització eclesiàstica entrava en la seva darrera etapa i quan l'interès de l'estat girava essencialment entorn de la desamortització civil.

Al partit de Cervera (quadre III), només 15 dels 55 contractes eren justificats amb escriptura formal, mentre al partit de Lleida (quadre IV) ho eren 32 dels 55

del Estado..., caixa 7, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

68. *Comisión principal de ventas de B. N. de la provincia de Lérida. Relación de los arrendatarios que a tenor de lo prevenido en circular fecha del actual inserta en su Boletín oficial nº han presentado en esta Comisión sus respectivos contratos...*, caixa 7, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

contractes. Interpretem que per escriptura formal s'ha d'entendre aquella que ha passat pel notari.⁶⁹ Al partit de Cervera, 17 dels 55 contractes són justificats amb document informal, mentre a Lleida aquesta situació no es detecta en aquesta font. Un document informal hauria d'ésser un contracte privat. I finalment, i en una mateixa proporció en tots dos partits (23 sobre 55), observem una forta presència de contractes que no presenten cap document i pensem que s'ha d'entendre que es tracta de contractes orals.

El tipus de document exhibit és fonamental a l'hora que es garanteixi la continuïtat del contracte. En el cas de la documentació del partit de Cervera, en els casos en què es fa constar que hi ha escriptura formal s'escriu al costat «debe respetarse». La «Relación de los arriendos de bienes del Clero que deben respetarse»⁷⁰ mostra els pocs contractes que es respectaren al partit de Cervera i la major proporció de contractes respectats en el cas de Lleida —on hi havien més escriptures formals. Pel que fa al partit de Cervera, no es respectaren les escriptures informals (que hem interpretat com a contractes privats).

L'administració de béns nacionals actuà contundentment el 1855, suprimint tot tipus de contracte que no gaudís d'escriptura formal. Els nous contractes sobre aquestes terres prengueren la forma d'arrendament monetari i foren subhastats. La documentació complementària consultada sembla indicar que, generalment, aquestes contractes anaren a parar a mans d'altres veïns. En algunes ocasions, s'arribava a amagar terres desamortitzades per a garantir la permanència dels antics arrendataris: «[...] y viendo que en S. Martín de Maldá no se han arrendado más que dos piezas; y no solamente esto, sino que ni el Secretario ni el Alcalde saben que fincas son las que se an arrendado o no quieren decirlo, porque dichas fincas tienen un nombre o se lo han puesto, que vulgarmente no es conocido en la población. Además es muy extraño que en S. Martín de Maldá no haya más que dos fincas siendo así que el mismo comisionado de Cervera dijo que ya había once de arrendadas.» Es demana que es subhastin els arrendaments d'aquestes onze finques com mana la circular.⁷¹

Al partit de Cervera, encara que l'arrendament monetari era el contracte més freqüent segons aquesta font, si sumem el nombre de contractes de «colono» i el de «terraje» troben que aquests dos tipus superen als «arriendos». La documentació

69. O els contractes fets pel rector d'un poble, amb paper segellat, i signats per dos testimonis. Caixa 1, plec 17, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

70. *Comisión Principal de Venta de Bs. Ns. de la provincia de Lérida, Arriendos, Relación de los arriendos de bienes del clero que deben respetarse*, caixa 7, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

71. Carta enviada per quatre particulars de Sant Martí de Maldà —que signen personalment— al Governador de la Província de Lleida, 28 de desembre de 1855. Caixa 1, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

consultada evidència que els «colonos» no han de posar tota la llavor⁷² i, per tant, hi ha d'haver pactes —escrits o orals— que fixin les obligacions del colon i del propietari —la font no indica ni la part de fruit a pagar—; mentre que els pagesos a terratge paguen una part de fruits que es reflecteix en el document⁷³ i no hi ha cap aportació per part del propietari. Per tant, el tret característic d'aquests «terratges» és l'assumpció total de l'explotació de la terra pel pagès. L'existència de *terratges* amb escriptura formal i durada que, de vegades, pot arribar als cinc anys ens fa pensar que el concepte de *terratge* segons aquesta font documental no coincideix exactament amb els *terratges* (licències de cultiu) dels termes del Segrià, colonitzats des de la segona meitat del XVIII i on no es garanteix l'estabilitat en la terra —com no es devia garantir en els «terratges» del partit de Cervera de 1855 que no tenien escriptura formal.

Les dades del partit de Lleida només parlen d'arrendaments monetaris i de colons. Aquests darrers de vegades paguen «a medias, a terrage de 9 una», etc. De fet, sembla que *terrage* s'empri només com a sinònim de part de fruit i no com una forma contractual com es feia al partit de Cervera. Al de Lleida, predomina l'arrendament monetari sobre el contracte de «colono», havent-hi una dràstica diferència entre els dos tipus pel que fa a l'existència o no d'escriptura. Els arrendaments quasibé sempre tenen escriptura formal, mentre que en la columna dels «colonos» sempre és en blanc la casella corresponent al tipus de document presentat, la qual cosa l'hem interpretada com absència d'escriptura. Aquest predomini de terres arrendades mostra en tot cas la bona qualitat de les terres que tenia l'església, però no significa, com ja s'ha dit, que l'arrendament sigui la forma contractual més important al partit de Lleida —recordem la importància de les licències de cultiu i de la emfiteusi.

En tot cas, els contractes de «colono» s'apliquen també a terres de regadiu i a terres amb plantats, i s'exigeixen generalment la meitat dels fruits, mentre que en el secà el terratge és, en la majoria dels casos, baix: «la huerta a medias, secano de 9 una (8 peces de terra a Albatàrrec, la meitat d'horta); los frutos a medias, en grano de 7 una (set peces de terra de secà de Granyena); a medias pagan (una peça de terra de barrella a Vilanova de la Barca); etc.»

72. *Son muchos los Colonos que se han presentado a esta Comisión pidiendo reintegro de las cantidades que han satisfecho por contribuciones; igualmente reclamando cimientos para la próxima cimitera...*, Carta del responsable de la *Comisión Subalterna de Venta de B. N. del partido de Cervera al Comisionado Principal de Lérida*, 29 d'agost de 1855, Caixa 7, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

73. La documentació esmentada només ens dóna la part de fruits dels contractes de terratge que hi ha en les fitxes o anotacions números 30 a 55. Només vuit d'aquestes fitxes [o contractes] són a terratge: a Sant Guim es paga de tres, una de tots els fruits; a Guimerà, Sandomi i Montoliu paguen de quatre, una; Talavera i la Tallada, de cinc, una; Preixana, de sis, una; i Granyanella, de vuit, una. Les especificacions sobre el tipus de terra són molt poques i quasibé sempre es tracta de «tierra» o «campa», només surt una vinya i mai es parla de regadiu.

La decidida actuació de l'Administración de Bienes Nacionales va significar problemes per als parcers sense contracte formal. El 25 de novembre de 1855, Agustí Ricart, pagès d'Alcanó, sol·licitava del Governador de Lleida permís per recollir la collita d'olives de la finca *Fonolleras*, recentment desamortitzada, la qual cultivava a mitges des de feia quinze mesos amb contracte del rector d'Alcanó: «Y cabalmente el de parceria debe ser aún más respetado que todos, porque el Rdo. Cura no ha hecho trabajo ni dispendio alguno en la tierra...».⁷⁴ Per al nou arrendatari, un propietari d'Alcanó, aquesta només era una de les tretze finques llogades a l'estat, situades a Alcanó, i procedents dels curats d'Alcanó i el Cogull. L'arrendament serà de quatre anys i monetari.

Les terres de la rectoria de Bell-lloc, cedides pel rector a diversos particulars entre 1851 i 1853 «para cultivar en calidad de terrage que es de nueve una de todos los frutos»,⁷⁵ i amb una durada de quatre a cinc anys, es trobaren també afectades per la circular de 3 de desembre de 1855, publicada al suplement del «Boletín Oficial de la Provincia de Lérida». Els nous arrendaments només afectaren les terres que no tenien contracte formal o no el presentaren a temps.

Els contractes que feia l'administració de béns nacionals eren arrendaments monetaris, la qual cosa permetia un ingrés conegut i no dependent de les condicions de la producció. Un dels tipus de contractes impresos, de quatre anys de durada, fixava ja en el text imprès l'inici l'1 d'octubre de 1855 i la fi el 30 de setembre de 1859. Els pactes eren poc agronòmics i destacaven les garanties d'indemnització de les feines fetes si aquestes terres sortien «en arriendo a pública subasta y fueren rematadas y adjudicadas» i, també, «en el caso de venderse aquellas i les clàusules de pagament: En ningún tiempo ni por motivo alguno, podrá el arrendatario pedir rebaja ni solicitar pagar en otros plazos que los estipulados».⁷⁶

La desamortització no significà canvis essencials en l'estructura de la propietat de l'occident català.⁷⁷ La supressió del règim senyorial només beneficià la pagesia d'una manera limitada pel que fa als pagaments que havia de fer quan tenia un contracte agrari. La documentació administrativa de l'estat ens permet comprovar que s'augmentaren els terratges un cop suprimit el delme; que les terres de regadiu es microparcel·laven, generant rendes reals superiors a les del període 1780-1830, o

74. *Arriendos. Curatos de Alcanó y Alcogull*, caixa 1, lligall, 13, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

75. Documentació relativa a les terres de la rectoria de Bell-lloc. Caixa 1, lligall 17, sèrie Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

76. Diversos models de contracte fets per l'Administració de Béns Nacionals es troben en la caixa 1, de la sèrie d'Arrendaments, secció Desamortització, Arxiu Històric de Lleida.

77. La desamortització eclesiàstica afectà, entre 1838-1851, a 42.856 jornals en la província de Lleida, dels quals només es compraren 25.147. SOLSONA, C. «La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida, 1838-1851». Tesi doctoral. Universitat de Lleida, 1995.

que s'exigiren els censos i les pensions de censal endarrerits.⁷⁸ Tot això, afegit a la liquidació dels contractes que no tinguessin escriptura formal, i en el marc d'una conjuntura difícil, es traduí en un empobriment d'amplis sectors pagesos. L'estudi de l'impacte de la desamortització civil en la pagesia i, més concretament, en els drets d'ús o en els contractes que aquesta tenia en terres de propis o comunals haurà de proporcionar en un futur una visió més completa de les transformacions durant la reforma agrària liberal.

Els règims agraris de les planes occidentals catalanes no poden ésser entesos en el marc d'una perfecta coincidència entre propietat i explotació. La realitat estudiada ens mostra amb claretat que no es poden menystenir les relacions contractuals que es generen justament perquè propietat i explotació tenen un suficient grau de no coincidència que les fa possibles.

78. VICEDO i RIUS, E. «Notes sobre la integració de l'agricultura de les terres de Lleida en el procés de desenvolupament capitalista», *Recerques*, núm. 24, p. 159-177.